

Consumptie van kwartaire diensten

W.C.C. Groenen, B. Kuhry, E.J. Pommer, R.A.G. van Puijenbroek en F.P. van Tulder*

Het gebruik van kwartaire voorzieningen op het gebied van onderwijs, gezondheidszorg, rechtshulp, cultuur, sport en vervoer hangt samen met leeftijd en geslacht. Nader onderzoek wijst uit dat ook kenmerken als opleidingsniveau, inkomen en bereikbaarheid van groot belang zijn. Toch kunnen al deze factoren bij elkaar de ontwikkeling van het gebruik van kwartaire diensten slechts in beperkte mate verklaren.

De kwartaire sector omvat de overheid en instellingen voor niet-commerciële dienstverlening. Hieronder vallen uiteenlopende instellingen op terreinen als openbaar bestuur, onderwijs, zorg, politie en justitie, cultuur en recreatie, en openbaar vervoer. De totale kosten voor de kwartaire sector bedragen op jaarbasis circa 140 miljard gulden en het aantal arbeidsjaren bedraagt 1,4 miljoen mensen. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) brengt op gezette tijden advies uit aan de regering over de allocatie van middelen in de kwartaire sector¹. Essentieel is in dit verband een analyse van factoren die het gebruik van kwartaire diensten bepalen. De recent verschenen SCP-studie *Consumptie van kwartaire diensten* beoogt het inzicht in (de ontwikkeling van) het gebruik van door de kwartaire sector geleverde diensten te verhogen. Daartoe wordt de invloed van een breed scala van achtergrondkenmerken op het gebruik in kaart gebracht. Het gaat daarbij om *demografische* kenmerken als leeftijd, geslacht en samenstelling van het huishouden, *sociale* kenmerken als sociaal-economische positie en opleidingsniveau, *financiële* kenmerken als inkomen en prijs, en *aanbodkenmerken* als bereikbaarheid en toegankelijkheid.

Een dergelijke analyse dient meer doelen:

- ten eerste wordt langs die weg meer inzicht verkregen in de determinanten van het gebruik van kwartaire voorzieningen;
- ten tweede bieden dergelijke analyses inzicht in de mogelijke effecten van maatregelen gericht op het aanbod en de prijs van voorzieningen;
- ten derde kan meer inzicht in de determinanten van het gebruik van voorzieningen leiden tot meer adequate ramingen van de toekomstige gebruiksontwikking.

Opzet

Centraal in de analyses staat het al dan niet gebruik maken van een bepaalde voorziening in een bepaald tijdvak. Deze keuze impliceert een beperking

in de zin dat niet wordt gekeken naar de intensiteit van het gebruik. In sommige gevallen is een onderscheid naar intensiteit niet zinvol (bij voorbeeld volledig dagonderwijs), in veel andere gevallen staat de aard van de gebruikte gegevens een verwerking van de intensiteit niet of slechts ten dele toe. Bij de gekozen dichotome benadering past de toepassing van een op deze vraagstelling toegesneden methode: logit-analyse². De benodigde gegevens op microniveau zijn verkregen via een aantal bevolkings-enquêtes, die zijn gehouden in de periode 1979-1989³.

De motieven die ten grondslag liggen aan de keuze van achtergrondkenmerken, zijn deels ontleend aan de economische theorie van het consumentengedrag en kunnen als volgt worden omschreven. Het gebruik is de resultante van *voorkeuren* (preferenties) van individuen en de *mogelijkheden* die deze individuen hebben om hun voorkeuren te verwezenlijken. Individuen worden echter geconfronteerd met *restricties* in termen van geld en tijd.

* De auteurs zijn allen werkzaam op het Sociaal en Cultureel Planbureau. Dit artikel is een samenvatting van de recent verschenen studie *Consumptie van kwartaire diensten*, Sociale en Culturele Studie 15, SCP, Rijswijk, 1992.

1. Zie bij voorbeeld het *Memorandum kwartaire sector 1989-1993*, Cahier 71, SCP, Rijswijk, 1989.

2. Logit-analyse of logistische regressie-analyse wijkt af van normale regressieanalyse door een transformatie van de afhankelijke variabele. Deze leidt ertoe dat de getransformeerde variabele begrensd is tussen 0 en 1 en daarmee is op te vatten als een kansvariabele (in dit geval de kans op gebruik van de betreffende voorziening). De waarnemingen waarop de vergelijking wordt geschat hebben betrekking op individuen die al dan niet gebruik maken van de betreffende voorziening. Via een maximum-likelihood-procedure worden de geschatte kansen op gebruik zo goed mogelijk aangepast aan het waargenomen gebruik.

3. Het betreft de *Aanvullend voorzieningengebruik onderzoeken* van het SCP, de *Gezondheidsenquêtes* van het CBS en het *Longitudinaal verplaatsingsonderzoek* van het Projectbureau Integrale Verkeers- en Vervoersstudies.

De voorkeuren van individuen hangen samen met hun kenmerken. Verschillen in leeftijd, geslacht en opleidingsniveau kunnen corresponderen met smaakverschillen en verschillen in sociale gedragsnormen. Daarbij wordt opleidingsniveau in de analyse gehanteerd op het niveau van huishoudens en gebaseerd op het gemiddelde opleidingsniveau van het hoofd en van de eventuele partner. Hiervoor valt een aantal argumenten te geven: ten eerste is er een wederzijdse gedragsbeïnvloeding tussen de partners en ten tweede geldt opleiding als een indicator voor sociaal milieu. Als zodanig kan de opleiding van de ouders ook gevolgen hebben voor het gedrag van afhankelijke kinderen.

De mogelijkheden van het individu worden in de eerste plaats beperkt door financiële restricties. Het (huishoudens)inkomen van de gebruiker en de door de gebruiker te betalen prijs van de voorziening zijn daarom van belang. Prijsverschillen komen voor, zij het vooral in de tijd en niet zozeer tussen gebruikers op een bepaald tijdstip. Dit laatste is alleen het geval bij regelingen waarvoor inkomensafhankelijke prijzen gelden, zoals bij rechtshulp, gezinsverzorging en onderwijs (studiefinanciering). Ook verschillen in verzekeringsvorm bij de zorg kunnen onder bepaalde omstandigheden leiden tot prijsverschillen tussen gebruikers.

Daarnaast spelen tijdrestricties en tijdswaardering van individuen een rol. Bereikbaarheid en toegankelijkheid van voorzieningen kunnen tot op zekere hoogte worden gezien als een maatstaf voor de tijdsprijs van het voorzieningengebruik. Deze aanbodvariabelen zijn geoperationaliseerd als het aantal vestigingen per oppervlakte-eenheid en de capaciteit per (potentiële) gebruiker voor de onderscheiden regio's. Bij bereikbaarheid wordt aangenomen dat het aantal vestigingen per oppervlakte-eenheid verband houdt met de gemiddelde afstand tussen woonhuis en vestiging.

Conform de SCP-traditie is gestreefd naar een zo groot mogelijke dekkingsgraad van de kwartaire sector. Aandacht wordt besteed aan voorzieningen in de deelsectoren onderwijs, zorg, rechtshulp, vorming en cultuur, sport en vervoer. Enkele particuliere voorzieningen die een mogelijk substituuat vormen van voorzieningen in de kwartaire sector, zijn eveneens in de analyse betrokken.

Analyseresultaten

Tabel 1 geeft enkele belangrijke resultaten van de analyses beknopt weer. Deze resultaten zijn gebaseerd op logit-analyses waarin alle achtergrondkenmerken gelijktijdig zijn betrokken. Met andere woorden, de uitkomsten zijn gecontroleerd voor het effect van de overige in de analyse betrokken variabelen.

In deze tekst wordt niet nader ingegaan op de effecten van leeftijd en geslacht, omdat deze althans in hoofdlijnen bekend zijn: jongeren volgen onderwijs en doen relatief veel aan sport, ouderen en vrouwen maken meer gebruik van voorzieningen op het terrein van de gezondheidszorg, en dergelijke⁴. Daarom wordt hier hoofdzakelijk aandacht besteed aan de effecten van opleiding en inkomen op het gebruik van kwartaire diensten. Voorts wordt nagegaan in hoeverre de poging om ook aanbodeffecten in de analyse te betrekken, is geslaagd.

Opleiding

In de tabel valt op dat *opleiding* een overwegend positief effect heeft op het gebruik van voorzieningen. Zo verlaten kinderen van ouders met een laag opleidingsniveau het onderwijs relatief vroeg en volgen zij zelden havo, vwo en hoger onderwijs. Voorts zijn er aanwijzingen dat de groei van de deelname aan het hoger onderwijs voornamelijk wordt veroorzaakt door kinderen waarvan ten minste één van de ouders een middelbare of hogere opleiding heeft genoten. Dit impliceert een groeiende achterstand van kinderen van laag opgeleiden.

Voor de meeste zorgvoorzieningen is het effect van opleiding niet aantoonbaar. Een hoger opleidingsniveau brengt alleen een groter beroep op tandartsen, (particuliere) huishoudelijke hulp en wijkverpleging met zich mee. Voorts maken hoger opgeleiden meer gebruik van rechtshulp, zelfs van een laagdrempelige voorziening als het bureau voor rechtshulp. Bij alle voorzieningen op het terrein van vorming en cultuur neemt het gebruik toe naarmate het opleidingsniveau hoger is. Een verklaring hiervoor is dat het gebruik van dit soort voorzieningen afhangt van de culturele competentie van individuen. Hoewel deze verklaring voor sportvoorzieningen niet opgaat, neemt ook daarvan het gebruik toe naarmate het opleidingsniveau hoger is. In tegenstelling tot eerder onderzoek is geen indicatie gevonden voor een relatieve toename van het aantal sportbeoefenaars uit huishoudens met een laag opleidingsniveau in de afgelopen jaren.

Opleiding heeft ook een positief effect op het gebruik van trein en auto. Alleen bij het gebruik van bus, tram en metro is een opleidingseffect niet traceerbaar.

Inkomen

Uit tabel 1 blijkt dat inkomen een neutraal tot positief effect heeft op het gebruik van voorzieningen. Er zijn sterke aanwijzingen dat het inkomen van de ouders, los van hun opleidingsniveau, een zelfstandige invloed heeft op de onderwijsdeelname. Dat geldt in het bijzonder voor het hoger onderwijs. Het sterke effect van inkomen op de deelname aan het hoger onderwijs vormt een mogelijke verklaring voor de snelle groei van de instroom in de periode 1985-1990, die immers werd gekenmerkt door een vrij sterke stijging van de inkomens.

Door de financieringswijze ontbreekt in de deelsector zorg veelal een direct verband tussen betaling en consumptie. Het inkomen heeft bij vele zorgvoorzieningen dan ook geen directe invloed op het gebruik. Van de twee voorzieningen waarvoor wel een direct verband tussen betaling en consumptie bestaat, de tandarts en de huishoudelijke hulp, wordt duidelijk meer gebruik gemaakt door hogere inkomensgroepen. Verder valt op dat het gebruik samenhangt met de verzekeringsvorm: particulier verzekerden maken, ook na eliminatie van de effecten van verschillen in de in dit onderzoek onderscheiden achtergrondkenmerken, minder gebruik van de diensten van de huisarts en de apotheker.

4. Dit neemt overigens niet weg, dat de schatting van de sterkte van de genoemde verbanden van belang kan zijn voor ramingen en toekomstverkenningen.

Tabel 1. Verband tussen zes determinanten en het gebruik van kwartaire diensten^a

	Jong ^b	Oud ^b	Vrouw ^c	Opleiding ^d	Inkomen ^e	Aanbod ^f
Onderwijs						
mavo/lbo	+	.	0	0	+	0
havo/vwo	+	.	0	+	+	0
midd. beroepsonderwijs	+	.	0	0	+	0
hoger onderwijs	.	.	-	+	+	0
Zorg						
huisartsen	0	+	+	0	0	0
specialisten	0	+	+	0	0	+
apothekers	-	+	+	0	0	0
tandartsen	0	-	0	+	+	0
fysiotherapeuten	-	0	0	0	0	+
ziekenhuizen	-	+	0	0	0	0
EGGZ ^g	0	0	+	0	0	0
gezinsverzorging	.	+	.	0	0	0
huishoudelijke hulp	.	+	.	+	+	.
wijkverpleging	.	+	+	+	0	+
Rechtshulp						
advocaat	-	-	-	0	+	0
bureau v. rechtshulp	-	-	0	+	0	+
part. organisatie ^h	-	-	-	+	0	.
Vorming en cultuur						
podiumkunsten	0	-	+	+	+	0
musea	0	-	0	+	+	+
bibliotheken	+	0	+	+	0	+
buurthuizen en dergelijke	+	-	0	+	0	0
creativiteitscentra	+	0	+	+	0	0
Sport						
sportvelden	+	-	-	+	+	0
sportzalen	+	-	+	+	+	0
zwembaden	+	-	+	+	0	+
tennisbanen	-	-	-	+	+	0
sportverenigingen	+	-	0	+	+	.
Vervoer						
trein	-	0	0	+	+	+
bus/tram/metro	0	+	+	0	0	+
auto	-	-	0	+	+	+

a. Het overzicht is beperkt tot uitkomsten voor enkele contrasterende kenmerken.

'+' significant positief effect; '-' significant negatief effect; '0' effect niet significant; '.' niet van toepassing; hierbij is uitgegaan van een 1% significantieniveau.

b. Jong (12-17 jaar) en oud (65+ bij merendeel voorzieningen, 65-74 jaar bij zorgvoorzieningen) t.o.v. middelbaar (30-49 jaar).

c. Vrouw ten opzichte van man.

d. Opleidingsniveau hoofd/partner: middelbaar/hog ten opzichte van laag.

e. Huishoudensinkomen.

f. Bereikbaarheid en/of toegankelijkheid. Een aanbodeffect is eveneens als positief aangemerkt indien sprake is van een negatief effect van bereikbaarheid of toegankelijkheid van een substituuat.

g. EGGZ is een afkorting voor Extramurale geestelijke gezondheidszorg.

h. Zoals (de juridische afdeling van) ANWB, consumentenbond, vakbond.

Bron: AVO, GEZ, LVO; SCP-bewerking.

De bureaus voor rechtshulp worden overigens, anders dan de advocaat, niet meer dan evenredig door hogere inkomensgroepen gebruikt. De (inkomensafhankelijke) prijs van de advocaat heeft zowel invloed op het gebruik van de advocaat zelf als van het bureau voor rechtshulp; dit laatste kan als complementaire (aanvullende) voorziening worden beschouwd. Een positief inkomenseffect wordt gevonden bij podiumkunsten en musea, maar niet bij bibliotheken, club- en buurthuizen en creativiteitscentra. Bij podi-

umkunsten zijn er aanwijzingen voor een toenemende oververtegenwoordiging van alleenstaanden met een hoog opleidingsniveau en een hoog inkomen. Bij alle sporten behalve zwemmen wordt een positief inkomenseffect gevonden. Het zal geen verbazing wekken, dat het inkomenseffect het sterkst is bij een kostbare sport als tennis. Het inkomen heeft eveneens een positief effect op het gebruik van trein en auto, maar weinig invloed op het gebruik van bus, tram en metro.

Resumerend kan worden gesteld, dat het inkomenseffect het sterkst is bij het gebruik van 'dure' voorzieningen als hoger onderwijs, huishoudelijke hulp, advocaten en tennisbanen. Een inkomenseffect blijkt daarentegen niet aantoonbaar te zijn bij voorzieningen waarvoor slechts een geringe prijs wordt gevraagd of waar, zoals in de zorg, geen rechtstreeks verband bestaat tussen gebruik en prijs.

Aanbodfactoren

De uitkomsten met betrekking tot het aanbod (bereikbaarheid en toegankelijkheid) kunnen een onderschatting van de werkelijke effecten inhouden. Dit houdt verband met de vrij gebrekkige operationalisatie van deze maten. Zo wordt de bereikbaarheid benaderd via het aantal voorzieningen per oppervlakte-eenheid in een regio. Deze maat is een tamelijk globale vertaling van het begrip afstand tot de voorziening. Maten voor toegankelijkheid zijn in een aantal gevallen eveneens onbevredigend of ontbreken geheel. Toch wordt nog bij een derde van de voorzieningen een aantoonbaar positief effect van bereikbaarheid en/of toegankelijkheid gevonden.

Voor de sector onderwijs kon geen effect van bereikbaarheid of toegankelijkheid worden aangetoond. Daarbij moet de kanttekening gemaakt worden, dat de analyses betrekking hebben op oudere kinderen en jongvolwassenen, die in staat zijn om zelfstandig te reizen en die eventueel kunnen verhuizen naar de schoolgemeente. In de zorgsector worden relatief sterke effecten gevonden voor de toegankelijkheid van fysiotherapeuten en wijkverpleging en aantoonbare effecten voor de bereikbaarheid van specialisten.

De bereikbaarheid van bureaus voor rechtshulp heeft eveneens een aantoonbare invloed op het gebruik. Voorts is de invloed van de bereikbaarheid van musea, de omvang van bibliotheekcollecties en de bereikbaarheid van zwembaden aangetoond. Sterke aanbodeffecten zijn met name gevonden voor het openbaar vervoer. Zo heeft de bereikbaarheid van stations een positief effect op het treingebruik. De toegankelijkheid van bus, tram en metro blijkt wel van enig belang te zijn, maar het effect van de bereikbaarheid van spoorwegstations op het gebruik van bus, tram en metro is groter. Het aanbod van openbaar vervoer heeft een remmende werking op het autogebruik.

Toekomstverkenning

De hier gegeven analyse van de relatie tussen gebruik en achtergrondkenmerken opent de mogelijkheid om ramingen op te stellen van het toekomstige gebruik. Indien het gebruik afhankelijk is van persoonskenmerken en deze relatie in de tijd stabiel blijkt te zijn, valt aan te nemen dat toekomstige verschuivingen in de bevolkingssamenstelling zullen leiden tot overeenkomstige verschuivingen in het gebruik van voorzieningen. Een voorwaarde voor het opstellen van dergelijke ramingen is dat informatie beschikbaar is over de te verwachten ontwikkeling van de bevolking, onderscheiden naar de genoemde achtergrondkenmerken. Hiervoor is een bestand van geënquêteerden (micromodelbevolking) ontwikkeld, waarvan de samenstelling via herweging kan worden aangepast aan de samenstelling (en de veranderingen daarin) van de populatie op macroniveau.

Tabel 2. Ontwikkeling van het gebruik van kwartaire diensten; feitelijke ontwikkeling 1980-1990 versus modelscenario's op basis van de zes determinanten^a

	Macro: totaal 1980-1990 ^b	Model 1980-1990	Model 1990-2000
Onderwijs			
mavo/lbo	-3,6	-2,5	-2,5
havo/vwo	-0,9	-0,1	-0,4
middelb. beroepsond.	5,8	-1,8	-2,0
hoger onderwijs	3,9	1,2	-0,8
Zorg			
huisartsen	1,5	0,7	-0,3
specialisten	2,1	0,7	0,4
apothekers	-2,3	0,7	-0,9
tandartsen	2,3	0,3	0,0
fysiotherapeuten	9,6	1,0	-0,2
ziekenhuizen	-0,3	0,6	-0,6
EGGZ	8,9	1,7	0,8
gezinsverzorging	2,2	2,2	0,3
huishoudelijke hulp	.	2,0	4,4
wijkverpleging	-8,6 ^c	0,8	-0,1
Rechtshulp			
advocaat	4,4	1,4	1,1
bureau voor rechtshulp	5,4	1,6	0,2
particuliere organisatie	.	1,4	1,3
Vorming en cultuur			
podiumkunsten	-1,5	0,6	1,1
musea	4,0	1,0	1,2
bibliotheken	0,7	0,2	0,7
buurthuizen e.d.	.	0,5	0,5
creativiteitscentra	.	0,3	0,7
Sport			
sportvelden	.	0,3	0,7
sportzalen	.	0,4	0,5
zwembaden	0,0	0,2	0,5
tennisbanen	.	1,1	1,8
sportverenigingen	0,9	0,2	0,6
Vervoer			
trein	2,6	1,6	1,2
bus/tram/metro	-3,5	1,3	0,5
auto	2,0	0,8	0,7

a. Uitgedrukt als gemiddeld jaarlijks groeipercentage van het gebruik.

b. In de praktijk veelal gebaseerd op de periode 1980-1988 of 1980-1989 wegens het ontbreken van meer recente macrocijfers.

c. Cijfer heeft betrekking op de periode 1985-1990.

Door toepassing van de gevonden relaties tussen gebruik en achtergrondkenmerken op deze micromodelbevolking is het gebruik van voorzieningen geraamd voor de periode 1990-2000. Daarnaast is ook de periode 1980-1990 doorgerekend ten einde de modeluitkomsten te kunnen vergelijken met de feitelijke macro-economische ontwikkelingen⁵.

5. Deze macrocijfers hebben overigens in een aantal gevallen geen betrekking op het aantal gebruikers, maar op het aantal malen dat gebruik is gemaakt van een voorziening. Dit geldt voor rechtshulp, musea, podiumkunsten, zwembaden en openbaar vervoer. De in de tabel weergegeven cijfers zijn gemiddelde jaarlijkse groeipercentages.

Modeluitkomsten

Tabel 2 brengt de resultaten van deze ramingen in beeld. Het gaat om de gebruiksentwikkeling die uitsluitend op basis van de geanalyseerde determinanten valt te ramen in de periode 1980-2000, de zogenoemde gedetermineerde ontwikkeling⁶. Kolom 1 geeft de feitelijke ontwikkeling van het gebruik in de periode 1980-1990 weer. De totale gemiddelde jaarommutaties lopen uiteen van -9% voor de wijkverpleging tot +10% voor fysiotherapeuten. De jaarlijkse groei ligt slechts bij uitzondering binnen het bereik van -1% tot +1%.

In contrast daarmee laat de via de analyses gedetermineerde ontwikkeling veel minder extreme uitkomsten zien. In rond de helft van de gevallen ligt de gedetermineerde groei tussen 0% en 1%. Bij enkele onderwijsvoorzieningen worden echter waarden gevonden in de orde van -2%, die samenhangen met de daling van het aantal jongeren.

Voor de periode 1990-2000 worden bij enkele zorgvoorzieningen waarden gevonden tussen -1% en 0%, aanmerkelijk lager dan voor de periode 1980-1990. Deze daling hangt samen met de invoering van de keuzemogelijkheid voor een eigen risico voor iedereen. Dit is een van de elementen van het plan-Simons⁷. De daling betreft huisartsen, apothekers, fysiotherapeuten en ziekenhuizen. Hierbij past overigens het voorbehoud dat deze uitkomst is gebaseerd op een partiële analyse, waarin bij voorbeeld effecten van het plan-Simons op het gedrag van verzekeraars en aanbieders in de zorgsector niet zijn verdisconteerd.

Bij de huishoudelijke hulp wordt in de periode 1990-2000 een jaarlijkse groei van meer dan 4% geraamd. Dit is toe te schrijven aan het sterke effect van het inkomen bij deze voorziening.

Confrontatie met feitelijke ontwikkelingen

Een vergelijking tussen de eerste twee kolommen van tabel 2 wijst uit dat de totale gebruiksmutaties 1980-1990 over de hele linie aanmerkelijk hoger liggen dan de mutaties op basis van het hier geschatte model. Ook het teken verschilt in een aantal gevallen. Met andere woorden, de analyses kunnen ontwikkelingen in de tijd per saldo slechts in beperkte mate verklaren.

Aanvullende analyses laten zien dat expliciete verwerking van in de analyses gevonden effecten van het aanbod dit beeld niet wezenlijk verandert. De conclusie moet zijn dat nog andere, hier niet in beschouwing genomen factoren een belangrijke rol bij de ontwikkeling van het gebruik van voorzieningen spelen.

De verschillen tussen de gedetermineerde en de werkelijke ontwikkeling lijken zowel het gevolg te zijn van niet in de analyse betrokken verschuivingen in voorkeuren van de consumenten, als in verschuivingen in de structuur van het aanbod. Per voorziening kunnen ad hoc redenen worden aangegeven voor de gevonden discrepanties. De groei van het middelbaar beroepsonderwijs hangt mogelijk samen met de ontwikkeling van de werkloosheid. In de zorg en de rechtshulp is de rol van de aanbieders van belang, mede in verband met wijzigingen in de beloningsstructuur. Bij sommige voorzieningen in de zorg kan technische vooruitgang de mogelijkheden tot behandeling hebben vergroot.

De teruggang van het bezoek van podiumkunsten hangt wellicht samen met de toenemende concurrentie van televisie en geluidsapparatuur, en de groei van het museumbezoek met een succesvol aanbodbeleid.

De genoemde discrepanties geven aanleiding om te twifelen aan de mate waarin de toekomstige ontwikkelingen zullen sporen met de in de laatste kolom van tabel 2 weergegeven ramingen.

Slot

In dwarsdoorsnede-analyses blijken de meeste onderzochte kenmerken een significante invloed te hebben op het gebruik en blijkt er een groot verschil te zijn in gebruik tussen respondenten met uiteenlopende achtergrondkenmerken. Daarmee heeft het in dit artikel besproken onderzoek nieuwe inzichten opgeleverd over de invloed van kenmerken als leeftijd, geslacht, huishoudenssamenstelling, sociaal-economische positie, inkomen, toegankelijkheid en bereikbaarheid op de consumptie van kwartaire diensten.

Op basis daarvan zou men hopen dat ontwikkelingen in de tijd in belangrijke mate zouden kunnen worden verklaard uit veranderingen in de samenstelling van de bevolking met betrekking tot genoemde achtergrondkenmerken. De verklaringsgraad voor ontwikkelingen in de tijd blijkt in de praktijk echter tegen te vallen.

Wil Groenen

Bob Kuhry

Evert Pommer

Rob van Puijenbroek

Frank van Tulder

6. Effecten van wijzigingen in prijzen of aanbod (bereikbaarheid en toegankelijkheid) zijn niet in deze ramingen verdisconteerd.

7. De mogelijke effecten van de invoering van eigen risico's volgens het plan-Simons op het gebruik van zorgvoorzieningen zijn nader uitgewerkt in een recent ESB-artikel van A. Need, R.A.G. van Puijenbroek en F.P. van Tulder, Het plan-Simons en het eigen risico, *ESB*, 7 oktober 1992.